

Сергій Кальян

РЕАЛІЗАЦІЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УРСР (1920–1939)

У статті характеризуються особливості більшовицької національної політики радянської влади на початку ХХ століття, в роки громадянської війни, стосовно єврейського населення Півдня України, аналізуються відповідні документи.

Ключові слова: національні меншини, антисемітизм, репресії.

Kalian Sergii. Realization of bolshevist national politics is in Ukraine (1920-1939). In clause the characteristic of policy of the Soviet authority in the beginning XX of century is given, during civil war concerning the Jewish population of the south of Ukraine, The appropriate documents are analyzed.

Key words: national minorities, anti-semitism, repressions.

Об'єктом дослідження є політичне становище національних меншин в Україні, а предметом – закономірності формування, зміни та розвиток політичного становища у 1917–2000 рр.

Метою дослідження є комплексний науковий аналіз особливостей політичного становища єврейських національних меншин на різних етапах розвитку України.

В УСРР насамперед ставили мету поєднання «української пролетарської державності з інтернаціональними завданнями світової пролетарської революції й будівництвом соціалізму» [2, с. 57–58; 3, с. 175–176].

Очевидець тих подій писав, що «розумної, творчої Радянської влади в Україні не було. Була навала диктаторів, які погано знали Україну, а ще більше, не бажаючи знати її» [4, с. 239].

Прийшовши до влади, більшовики заради забезпечення соціальної підтримки в боротьбі проти основних політичних противників у особі монархістів-великодержавників відразу ж оголосили себе визволителями дискримінованих за царизму національних меншин. Підписана у листопаді

1917 року Декларація прав народів Росії проголошувала відміну «будь-яких національних і національно-релігійних привілеїв та обмежень вільного розвитку національних меншин та етнографічних груп». У ніч з 26 жовтня (8 листопада) на 27 жовтня (9 листопада) 1917 року більшовики домоглися схвалення II Всеросійським з'їздом Рад Постанови про боротьбу із контрреволюцією, у якій місцевим радам доручалося терміново вжити найрішучіших заходів щодо недопущення контрреволюційних виступів, «антиєврейських та будь-яких інших погромів».

Коли на просторах Росії запалали вогні громадянської війни і біди євреїв особливо у містечках на півдні країни досягли катастрофічного рівня, радянська влада оголосила, що готова захищати їх як союзників у боротьбі з контрреволюцією. У липні 1917 року «Правда» та «Известия» публікують декрет Раднаркому, в який Ленін власноруч включив абзац, де зобов'язував усіх «совдепів» вжити рішучих заходів до всіх, хто вів агітацію «погромів», їх пропонувалося ставити «поза законом». У березні 1919 року була записана на грамплатівку промова «Про програмне переслідування євреїв», у якій увага зосереджувалася на класовому характері антисемітизму. Боротьба з антисемітизмом стояла в центрі уваги об'єднаного засідання Політбюро ЦК, яке проходило у червні 1919 року за участю лідера більшовиків, і через три дні під його керуванням радянський уряд розглянув питання про надання допомоги жертвам погромів.

Оскільки центр не контролював тоді ситуацію у багатьох провінціях колишньої імперії, всі ці заходи мали не стільки практичний, скільки пропагандистський характер, вони не могли зберегти сотні тисяч євреїв від погромної кампанії рад.

У роки громадянської війни було вчинено 1236 актів насильства проти єврейського населення, із яких 887 мали масовий характер. Найбільша кількість погромів проти єврейського населення була справою рук тих, хто воював на боці Директорії – Української народної республіки на чолі з С. Петлюрою, який проголосив політику національної автономії і ратував за надання євреям усіх національно-політичних прав, створив міністерство у єврейських

справах, а у липні 1919 року навіть видав універсал, яким забороняв антисемітську пропаганду.

З допомогою єврейських секцій та організацій, які вони контролювали, велася, по-перше, пропагандистська боротьба із правими соціалістами, що знаходилися у підпіллі, і, по-друге, влада використовувала їх у так званому соціалістичному вирішенні єврейського питання. Головну мету і одночасно основний засіб виконання цього завдання більшовики, які діяли у жорстоких рамках комуністичної ідеології, бачили у залученні єврейства до виробничої, у першу чергу, фізичної праці, яка здатна зцілити від соціальної недуги, буржуазності (масового захоплення торгівлею, дрібним бізнесом тощо), що вразила його в минулому. Ідеалом такої праці для керівництва комуністичної партії та євсекцій була участь у великому промисловому виробництві, тобто здійснення так званої пролетаризації мас єврейського дрібного міщанства, яке складалося з торговців, ремісників, кустарів, колишніх службовців.

Велика індустрія, яка і так недостатньо розвинена у Росії, внаслідок громадянської війни виявилася повністю паралізованою. Єдино реальним способом «трудового перевиховування» євреїв стала їхня аграризація. Добре, що в Росії була достатня кількість земель, які пустують, придатних для сільськогосподарського використання. Починаючи із першої половини ХІХ ст., євреї уже мали деякий досвід сільськогосподарської колонізації земель Новоросії.

Понад усе вони намагалися повною мірою використати у своїх цілях так довго стримуваний царизмом потенціал самоствердження та самовираження єврейства, який поєднував у собі величезну і плідотворну, і руйнівну енергію.

Найбільш гарячий відгук ідеї більшовизму знайшли у серцях найбіднішої частини із містечок та міст колишньої межі осілості, яка переживала у роки Першої світової та громадянської воєн справжню трагедію. Голод та розруха, викликані війною, змусили звичайних міських жителів тікати в села, тоді як мешканці розорених містечок, гнані страхом насильницької смерті, потяглися до найближчих, а також до раніш недоступних для них міст Центральної Росії, компенсуючи дефіцит населення, що там утворився.

Провідником більшовицького впливу серед єврейської бідноти став Комісаріат з єврейських національних справ (єврейський комісаріат – Євком), утворений 19 січня (1 лютого) 1918 року у складі Наркомнату спеціальним декретом, підписаним Ленініним. Керівником цього національно-бюрократичного утворення призначили старого більшовика С. Диманштейна. Навесні 1918 року ухвалюється рішення про створення територіальних одиниць центрального єврейського комісаріату у складі губернських рад. Функції таких органів спочатку стали виконувати місцеві Євкоми, створені єврейськими секціями суспільно-політичної структури, які агітували за радянську владу рідною мовою і об'єднували представників як комуністів і лівих сіоністів, «поалейціоністів», так і безпартійних «співчуваючих активістів».

На початку 20-х років в Україні у рамках державної політики у сфері національних відносин була проведена значна робота із забезпечення національно-культурних, мовних та інших інтересів національних меншин.

Реалізацію ж державної етнополітики фактично започаткував Комісаріат з питань єврейської національної культури на чолі з колишнім членом Центральної Ради, а пізніше більшовиком І. Хургінім. Зберігся його перший наказ від 7 лютого 1919 р., в якому він розкривав схему організації цього комісаріату. Однак надії комісаріату на перехід влади в єврейських установах національного самоуправління до єврейського трудового народу з єврейським пролетаріатом на чолі, на заміну єврейських громад єврейськими радами робітничих депутатів не виправдалися. Отримавши у спадок неналагоджений апарат колишнього Міністерства з єврейських справ, відсутність фінансування і розпоряджень уряду, комісаріат не зміг розгорнути активної діяльності.

У березні 1921 р. Комісаріат спонукав Політбюро ЦК КП (б) ухвалити 23 квітня 1921 р. постанову про утворення, замість Наркомнацу, Відділу національних меншин при НКВС (далі – Відділ). Тоді ж відповідну постанову схвалив ВУЦВК. Головою Відділу призначено комуніста єврейської національності І. Сударського [6, с. 178].

Відділ тривалий час не діяв. Це було зумовлено тим, що його ігнорували різні наркомати, зволікали розробку положення про Відділ (затверджене лише 10 березня 1922 р.) та не було підзаконних правових актів, які б регулювали діяльність місцевих органів Відділу. Як наслідок, виникло вкрай ненормальне становище. Національні меншини, з одного боку, за кількістю населення становили значну питому вагу, вони мали свою культуру, специфічну економічну структуру, а отже, чинили певний вплив на життя держави, то ж їх потрібно було залучати до радянського будівництва, а з іншого, – вони творили замкнені корпорації, в яких діяли специфічні правила, що певною мірою нагадували забобони. Тому надання свободи дій різноманітним групам національних меншин без відповідного адміністративного нагляду з боку радянських органів могло мати небажаний для неї результат.

З огляду на це, ВУЦВК 5 жовтня 1922 р. ухвалив нове положення про Відділ. У ньому були детально визначені завдання, функції, структура цієї інституції (складався з Ради національних меншин, Секретаріату, єврейського, польського і німецького національних підвідділів, інформаційно-статистичного підвідділу), її місцевих органів. Положення підвищило роль Відділу, зокрема, в ухваленні будь-якими органами влади рішень, що стосувалися національних меншин, вимагався попередній висновок Відділу [5, с. 98–100].

На території УСРР підвідділ всеросійської організації «Гехолуц», яка агітувала за еміграцію євреїв, збирав інформацію про еміграційні настрої серед євреїв (наприклад, такі дослідження проводили місцеві органи Відділу на Полтавщині в січні-лютому 1923 р. Лише з 11 по 26 квітня 1923 р. євреями було подано 19 заяв на виїзд за кордон); брав на облік єврейські позиково-ощадні товариства з метою подальшого перетворення їх на громадські організації, що обслуговували б усіх громадян, незалежно від національності.

За даними Всесоюзного перепису населення 1926 року у республіці поряд із 23 млн українців проживали росіяни (27 млн), євреї (1,6 млн), поляки (467,4 тис.), болгари (92,2 тис.), німці (393,9 тис.) та інші представники націо-

нальних меншин. Для реалізації державної політики щодо національних меншин була створена система радянських державних і партійних органів. Активно діяли Відділ національних меншин НКВС, Центральна комісія у справах національних меншин, Державне видавництво національних меншин УРСР.

В Україні були виділені національні адміністративно-територіальні одиниці (райони, селища, сільради), створена система національної освіти, здійснювалася видавнича діяльність мовами національних меншин, нараховувалося 25 національних районів, із яких 8 – російських, 7 – німецьких, 3 – єврейських, 3 – грецьких, 3 – болгарських, 1 – польський.

Сталін, з метою зміцнення своєї влади, змушений був застосовувати тактику загравання з національною бюрократією. Вступаючи у союз із цією силою, він оголосив про початок практичної реалізації запропонованого ще у 1921 році X з'їздом партії курсу на так звану «коренізацію» кадрів у національних республіках.

У доповіді ВУЦВК «Про проведену роботу по обслуговуванню національних меншостей в УРСР» зазначено, що на 1 січня 1926 р. німецьких сільрад було вже 185, польських 111, єврейських – 100, російських – 90, болгарських – 57, грецьких – 27, чеських – 13, молдавських – 9, білоруських – 1. На 1 жовтня 1926 р. ці цифри ще збільшилися і російських сільрад вже нараховувалося 312, німецьких – 222, польських – 119, молдавських – 52, грецьких – 28, білоруських – 12.

З квітня 1921 року почав працювати Відділ національних меншин при НКВС. Цей відділ тривалий час не діяв. З жовтня 1922 року було схвалено нове положення про відділ, у якому детально визначалися завдання, функції та його структура. Робота відділу проходила у двох напрямках. Перший передбачав виконання функцій адміністративного органу, спрямованого на забезпечення прав національних меншин через організаційне оформлення підвідділів на місцях та участь у розробці або внесенні змін до підзаконних правових актів.

Що стосується інших дій відділу, то необхідно згадати про надання юридичної допомоги: подання заяв до суду

про повернення майна євреям, які постраждали від погромів, до земельних органів – про неправильне використання місцевою владою земельного кодексу, що стосувався німців-колоністів та окремих євреїв-землеробів.

Врегулювання разом з Іноземним відділом НКВС проблем, пов'язаних із поверненням польськими та румунськими урядами євреїв до СРСР, які побажали емігрувати в Америку, втікачами польської армії, громадянами УРСР польської та литовської національностей, також набули юридичної основи.

Іншим напрямом роботи відділу була діяльність, пов'язана з виконанням функцій політичного контролю в умовах НЕПу, у деяких випадках вона набувала репресивного характеру. Це, перш за все, постійні переслідування об'єднань національних меншин різноманітними способами (наприклад, шляхом обов'язкового одержання копій зареєстрованих статутів, щомісячних звітів про їхню діяльність та протоколів усіх засідань; з'ясування, чи є серед меншин націоналізм, чи існують нелегальні партійні та суспільні організації меншин і який їхній вплив; уточнення бажання представників національних меншин емігрувати).

Відділ забороняв організацію єврейських загонів самооборони у прикордонних губерніях, пояснюючи це відсутністю необхідності у їхньому існуванні. Дослідження, які проводили місцеві органи відділу на Полтавщині у січні – лютому 1923 року, встановили, що тільки за квітень 1923 року було подано 79 заяв особами єврейської національності.

На території України контрольована Сталіним політика стала називатися «українізацією». У цій, другій за значимістю після Росії республіці національно-кадрова ситуація була визнана тоді незадовільною, такою, що сприяла зростанню місцевого націоналізму. Відзначимо, що 1923 року у колегіях республіканських наркоматів українці були представлені всього на 12%, тоді як росіяни – на 47%, євреї – на 26%. Подібне становище було і в сфері підготовки керівних кадрів, наприклад, серед слухачів Комуністичного університету ім. Артема (Харків) нараховувалося 30% росіян, 41% євреїв і лише 23% українців.

Як і слід було очікувати, «українізація» практично зводилася до остракізму службовців з-поміж росіян та євреїв, особливо постраждали останні, оскільки така доля їм готувалася вже давно.

Виступаючи у грудні 1922 року на IV Конгресі Комінтерну, голова його виконкому Г. Зінов'єв вважав необхідним озвучити слова Леніна, що стосувалися останніх днів громадянської війни: «На Україні надто мало євреїв. До здійснення влади повинні бути залучені істинні українські робітники і селяни».

Економічне становище єврейського населення Росії після громадянської війни та погромів стало катастрофічним. У той же час соціально-економічні експерименти радянської влади, націоналізації та соціалізації різного роду не лише не пощадили середню буржуазію, але і вдарили по джерелах існування дрібних ремісників, торговців. Це призвело до повного розорення та зубожіння широких верств єврейського населення у містах і містечках.

Здобуваючи у 20-ті роки одну за одною перемоги у боротьбі з опозицією і домагаючись абсолютного лідерства в країні, Сталін поступово прибрав до рук основні важелі правління суспільства і, перш за все, прагнув установити свою одноособову владу над партійно-державним апаратом, армією та особливим органом політичного нищпорства та знищення – НКВС. Схвалити кардинальні системні перетворення, що він проводив, та консолідувати роздерте соціально-політичними протиріччями суспільство могла тільки нова національно-державна доктрина, яка спрямувала б суспільну думку в русло сліпої віри вождю чи головному гаранту майбутнього процвітання. І ранні доктрини, що ввібрали в себе теорію побудови соціалізму в одній, окремо взятій країні, і ідеї державного патріотизму – на протипагу ленінському інтернаціоналізму – були з кінця 20-х років взяті на озброєння Компартією.

Головною складовою нової національно-державної доктрини стала сталінська теорія «старшого брата», яка базувалася на принципі етнічної ієрархічності радянських народів. Вона зводилася до того, що росіяни, які домінували за кількістю населення та займаною територією над іншими народами СРСР, були покликані виконати місію

«керівної сили Радянського Союзу». Рівнем нижче у сталінській схемі знаходились українці, ще нижче – білоруси, далі були інші народи, що мали власну державність у вигляді союзних республік.

Характерно, що вислів «нацмен», який почав вживатися саме з того часу, став набувати принизливого, зневажливого, а на просторіччі і лайливого змісту. По суті, запанував великодержавний шовінізм, який Сталін запозичив із царського минулого.

Саме великодержавний шовінізм поряд з особистою юдофобією Сталіна став сприятливим ґрунтом для партійно-пропагандистського антисемітизму. Номенклатурною рушійною силою нової кадрової політики стала чиновницька генерація, що складалася, головним чином, з людей, які вийшли із соціальних низів. Вони і вдалися до більшовизму після смерті Леніна, в період сильного спалаху в суспільстві побутового антисемітизму.

Нові національно-кадрові подихи швидко проникли у вищі номенклатурні сфери, що підтверджується об'єктивними даними із архівних матеріалів Секретаріату та Оргбюро ЦК.

Відновлення на початку 20-х рр. суспільно-політичного життя потребувало від радянської влади дотримання громадянських прав національних меншин. Однак цього не сталося, через що великий відсоток німців, позбавлених виборчих прав, удався до масової еміграції в 1922–1924 рр. Лише після директиви ЦК КП(б)У Президія ВУЦВК створила окрему комісію, і на підставі її висновків та вжитих заходів вдалося до деякої міри призупинити цей процес.

У 30-х роках єврейські робітничі маси у переважній більшості були вільні від релігійних забобонів. Міцно трималися за релігію швейники. Внаслідок цього антирелігійну пропаганду серед єврейського населення... вирішено проводити більш рішуче.

Прикладом такого класового підходу стали дії ВУЦВК у 1925 р. з приводу Бродської хоральної синагоги в Одесі. Постановою Малої Президії ВУЦВК від 27 березня 1925 р. ухвалено повернути її єврейській релігійній громаді, що викликало протести трудящих міста, особливо єврейських, які хотіли відкрити в цьому приміщенні клуб. Суперечку

вирішували в присутності делегацій обох конфліктуючих сторін на засіданні Великої Президії ВУЦВК 6 квітня 1925 р. Безумовно, що до уваги було взяте клопотання трудового єврейського населення міста, і вони дістали дозвіл на переобладнання синагоги під робітничий клуб ім. Р. Люксембург [1, с. 4].

Документи свідчать, що приблизно з літа 1938 р. в апараті ЦК припиняються призначення чиновників єврейського походження, а з початком радянсько-німецького зближення звідти стали усувати євреїв, які вціліли після великого терору.

Штабом офіційного антисемітизму був Відділ керівних партійних органів (ВКПО), очолюваний з 1936 року Г. Маленковим, становище якого ще більше зміцнилося, коли в 1939 р. його обрали секретарем ЦК і ввели до складу Оргбюро, а отже, – у найближче оточення Сталіна.

Стержнем нової номенклатурної «дружини» став бюрократичний тандем Маленков–Берія, який Сталін відрядив допомогти Молотову, направленому до НКВС з метою наведення порядку, із такими напутніми словами: «Прибрати із Наркомату євреїв».

На початок 40-х рр. сталінський антисемітизм, раніше лише періодично використовуваний у таємній агітації проти політичних супротивників, піднявся з тіні на якісно новий щабель і став офіційною ідеолого-консервативною опорою тоталітаризму.

Інтенсивна робота з обмеження національно-культурних інтересів національних меншин тривала до початку 30-х років. Однак у наступні роки (приблизно 1933–1934 рр.) ставлення до роботи з національними кадрами стало різко змінюватися. Необхідно відзначити, що подібні зміни мали свою «логіку»: кінець 20-х років знаменувався формуванням сталінської адміністративно-командної системи. В умовах тоталітарного режиму набрала сили великодержавна шовіністична політика, результатом якої стало не лише згортання роботи серед національних меншин, але і прямі репресії щодо українців, німців, поляків, євреїв та представників інших національних груп, які проживали на території України.

Відображенням суспільно-політичної атмосфери того часу стали, зокрема, гучні політичні процеси, що проходили на тлі стимулювання пошуку та виявлення «шпійнів» і «шкідників», інших ворогів народу.

Саме через цю призму необхідно розглядати «викриття» в Україні «націоналістичних ухилів» А. Шумського, М. Хвильового, Л. Скрипника. Всі ці «викриття» супроводжувалися репресіями щодо національних меншин. Інспірувалися репресивні акції вищим партійно-радянським керівництвом країни. У 1933–1934 роках (після приїзду в республіку ставлеників Сталіна П. Постишева, В. Бахицького, К. Попова) прийнято серію постанов, суть яких зводилася до того, що поряд з українськими «націоналістами» діють також шкідники із середовища національних меншин. Так, у резолюції об'єднаного пленуму ЦК КП(б)У «Підсумки та найближчі завдання проведення національної політики на Україні» (листопад 1933 року) поряд з критикою націоналістичного ухилу І. Скрипника містилося твердження про те, що «послаблення більшовицької пильності» партійних організацій у роботі серед трудящих національних меншин, особливо серед польського та німецького населення, призвело до засмічення колгоспів, шкіл, клубів, інститутів та ін. польськими та німецькими фашистськими елементами, і що деякі з них навіть пролізли в партію.

Заява про польські та німецькі фашистські елементи була сигналом до організації масових «чисток» закладів, що здійснювали роботу серед національних меншин. За свідченням одного з керівників України В. Задонського, який виступив на листопадовому 1933 року пленумі ЦК КП(б)У з питанням проведення чисток навчальних закладів, рівень «ураження» ворожим елементом виявився значним. Відомі факти, коли в деяких інститутах, як, наприклад, в Інституті польської культури, залишився неарештованим лише один комуніст. Увесь склад інституту, від директора до посудомийки, був підібраний цілком «однозначно». Серед них дехто мав партквиток у кишені, дехто не мав, однак всі вони були членами контрреволюційної організації, повідомляв В. Задонський.

У лютому 1935 року Секретаріат ЦК прийняв постанову про перевірку складу студентів польських педтехнікумів у Києві та Проскурові. Передбачалось у зв'язку зі «засміченістю» та академічною заборгованістю студентів Проскурівський польський педтехнікум після перевірки ліквідувати і перевести студентів, які залишилися, до Київського польського педтехнікуму.

Більш різкою за змістом була постанова Секретаріату ЦК КП(б)У «Про засміченість класово-ворожими елементами Хортицького німецького машинобудівного технікуму» від 7 квітня 1935 року. У ній зазначалося, що внаслідок повної не уваги міськпарткому до роботи технікуму його викладацький і студентський склад виявився «засміченим» елементами, які проводили фашистську пропаганду. ЦК наказав технікум ліквідувати, а його студентів після ретельної перевірки розмістити по інших машинобудівних технікумах Дніпропетровської області. Поряд з ліквідацією національних навчальних закладів проводилася реорганізація національних адміністративно-територіальних одиниць.

Підбиваючи перші підсумки «українізації», генеральний секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович навів таку статистику: колегії республіканських наркоматів склалися на 38% з українців за наявності 35% росіян і 18% євреїв. Серед тих, хто закінчив Комуністичний університет ім. Артема, частка українців піднялася до 46%, росіян – до 35%, а євреїв знизилася до 11%. Така сама тенденція була характерна і для Комуністичної партії України, у якій кількість українців за період 1923–1926 рр. збільшилася із 33% до 47%. Аналогічний процес спостерігався і в Білорусії. Варто сказати, що сталіністи робили все, щоб витруїти з пам'яті людей сам факт існування національних утворень, тому національні адміністративно-територіальні одиниці не тільки реформувались, але й перейменовувались.

Так, згідно з постановою Політбюро від 17 серпня 1935 року після ліквідації польського Мархлевського та німецького Пулинського районів частина сільрад обох районів була передана до складу адміністративного району з центром у Пулиному, що одержав нову назву – Красноармійськ. У свою чергу, Мархлевськ, згідно з постановою

Політбюро, був перейменований на Гудорськ. Така сама доля спіткала й інші національні адміністративно-територіальні одиниці.

Кандидат у члени Політбюро ЦК КП(б)У С. Саркісов із задоволенням констатував, що у питанні розкриття «німців-фашистів» проведена велика робота, і німців необхідно виселити.

В Україні у 1937 році проживало близько 500 тис. поляків, 400 тис. німців, по 100 тис. болгар та греків, сотні інших національностей.

Після 1934 року активізується боротьба з усіма «неугодними» режиму Сталіна і мільйони громадян України оголошуються «ворогами народу» та «шкідниками».

«Логічним» наслідком подібних дій стало ще більше посилення репресивних акцій, а саме: обмеження громадянських прав, звільнення з роботи, арешти, заслання, депортації з місць компактного проживання низки національних груп, які проживали на території України, призупинення ворожої діяльності окремих представників «націй-шкідників». До того ж, слід зазначити, що викриті «союзи», «групи» і т. п., якщо десь і існували, то тільки в уяві організаторів репресій.

«Призупинення» ворожої діяльності окремих представників «націй-шкідників» для організаторів репресій було явно недостатнім. Репресії прокотилися районами компактного проживання національних меншин. Маховик репресій досяг свого апогею. Від виконавців сталінської політики на місцях вимагалось викривати якомога більше «ворогів». Відповіддю на цю вимогу центру стали масові депортації різних національних груп з місць їхнього компактного проживання. Кажучи про переселення, а по суті, заслання німців, поляків, євреїв, варто відзначити, що основними місцями «поселень» була низка районів України, Казахстану, а також «окремі місця Союзу». Характерно, що масові депортації поляків та німців з місць їхнього компактного проживання на Україні відбулися на 9 років раніше подій 1944 року, коли були здійснені масові депортації кримських татар, чеченців, інгушів, огульно звинувачених у «пособництві окупантам». Можна висловити припущення, що саме Україна стала полігоном, де відпрацьовувалися прийоми майбутніх переселень.

Таким чином, відлучення національних меншин від «клубу націй», яке, перш за все, торкнулося єврейського народу, було майстерно виконане Сталіним для роздмухування антиєврейських істерій у країні та створення образу «ворога». Належність до єврейського етносу з другої половини 40-х років ХХ століття перетворилася на ганебне тавро.

Шкідливість сталінської концепції націй набула загальнодержавного характеру. Вона породила теорію «прогресивних реакційних» націй, виправдовуючи виселення і розправу над цілими народами, та розколола країну на «чистих» і «нечистих».

Під прикриттям догматизованого сталінського трактування націй у післявоєнні роки склався і майже офіційно визнавався поділ народів на «державні» та «недержавні», «корінні» та «некорінні».

1. Боротьба за Бродську синагогу // Вісти ВУЦВК. – 1925. – 10 квітня.

2. До історії першого періоду радянської влади на Україні. Архівні матеріали. – [б. м.]: Пролетарій, 1927.

3. Історія української Конституції / Упор. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К.: Право, 1997.

4. Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / ред.-упор. П. П. Бачинський. – К., 1999.

5. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів / Упор.: М. І. Панчук та ін. – К.: Наукова думка, 1994.

6. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30-ті роки ХХ століття). – К.: Асоціація «Україно», 1995.